

К. Єременко,

аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ФОРМА ПРАВОЧИНУ» ТА «СПОСОБИ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

В умовах ринкової економіки правове регулювання порядку укладення правочинів, безсумнівно, має важливе значення, оскільки правочин є одною з найпоширеніших підстав виникнення, зміни та припинення прав і обов'язків суб'єктів цивільно-правових відносин.

З давніх часів і до сьогоднішнього дня важливою умовою дійсності правочину є укладення його у необхідній формі, якщо така для нього передбачена законом або домовленістю сторін. Недотримання цієї вимоги може привести до недійсності правочину. Тому питанню форми правочинів необхідно приділяти пильну увагу, особливо з урахуванням необхідності приведення вимог щодо форми правочину у відповідність до сучасних вимог життя суспільства.

Питанням форми правочину були присвячені численні наукові праці видатних вчених, як, наприклад, М. М. Агаркова, В. В. Вітрянського, Ю. С. Гамбарова, Д. М. Генкіна, О. В. Дзери, О. С. Іоффе, І. В. Спасибо-Фатеевої, Р. Й. Халфіної, Є. О. Харитоновна та ін., проте деякі проблеми правового регулювання форми правочину поки що залишаються невирішеними. Наприклад, серед вчених не існує єдності щодо розуміння понять форми правочину та способів волевиявлення. Неоднозначною є й позиція законодавця з цього питання, що обумовлює актуальність проведення спеціального дослідження щодо цієї проблеми.

Метою цієї статті є дослідження співвідношення понять форми правочину та способів волевиявлення та вирішення питання про те, чи є конклюдентні дії та мовчання формами правочину.

Сучасним Цивільним кодексом України закріплено ст. 205, яка має назву «Форма правочину. Способи волевиявлення». Зазначеною статтею передбачено, що правочини можуть вчинятися в усній та письмовій формах. Поряд з цим передбачена можливість вчинення правочину за допомогою конклюдентних дій, тобто коли воля виражається не словесно, а через поведінку сторін, яка засвідчує їхню волю на настання відповідних правових наслідків, а також шляхом мовчання. На думку деяких дослідників, позиція законодавця зводиться до того, що правочини, вчинені за допомогою конклюдентних дій або шляхом мовчання, мають вважатися вчиненими в усній формі [1, 44]. З цього приводу думається, що для таких висновків немає підстав, законодавцем прямо не визначено, що конклюдентні дії та мовчання слід вважати усною формою правочину. Зупинимось детальніше на дослідженні сутності кожного з зазначених способів волевиявлення.

У цивілістичній науці було сформовано різні підходи до класифікації способів волевиявлення.

Наприклад, Д. І. Мейер виділяв безпосереднє та посереднє волевиявлення. Під першим науковець розумів словесне (усне або письмове) виявлення волі, а під другим — конклюдентні дії [2, 169–170].

В. І. Синайський вважав, що юридичні правочини можуть бути вчинені: словесно, письмово, мовчазно або конклюдентно [3, 164].

О. С. Іоффе розрізняв три види волевиявлення:

1) пряме волевиявлення, яке виражає внутрішню волю безпосередньо,

шляхом усної або письмової передачі її змісту;

2) конклюдентне волевиявлення, яке виражає волю шляхом вчинення дій, на підставі яких можна дійти висновку про намір вчинити правочин;

3) волевиявлення шляхом мовчання [4, 132].

О. А. Красавчиков поділяв волевиявлення на позитивні та негативні. Під позитивним волевиявленням науковець розумів такі виявлення волі, які можуть бути безпосередньо сприйняті. До таких він відносив вираження волі за допомогою мови та вираження волі за допомогою конклюдентних дій. Негативним волевиявленням О. А. Красавчиков вважав мовчання, оскільки воля у мовчанні не знаходить позитивного виявлення [5, 100–101].

Аналіз існуючих підходів до класифікації способів волевиявлення дозволяє дійти висновку, що істотно розрізняються дві групи волевиявлень — словесні та несловесні, головна відмінність між якими полягає у тому, що при словесному вираженні волі (усному, письмовому) контрагенти можуть безпосередньо, прямо судити про її зміст, а при несловесних способах волевиявлення (конклюдентні дії, мовчання) для встановлення змісту волі сторони правочину необхідно зіставити дії особи з умовами, в яких вони здійснюються, і з урахуванням цього можна зробити непрямий висновок про волю сторони правочину.

Стосовно співвідношення понять форми правочину та способів волевиявлення підтримуємо підхід, запропонований О. С. Йоффе, відповідно до якого існують пряме, конклюдентне та мовчазне волевиявлення. При цьому прямому (або словесному) волевиявленню відповідають усна та письмова форми правочину. Вбачається, саме такий підхід відображено у сучасному цивільному законодавстві, тобто форма правочину може бути усною або письмовою, тоді як конклюдентні дії та мовчання слід розглядати як способи волевиявлення.

Таким чином, всі способи волевиявлення можуть бути поділені на словесні та несловесні. Словесне волевиявлення

може бути зафіксованим усно або письмово, відповідно слід розрізняти усну та письмову форму правочинів. Письмова форма, у свою чергу, може бути простою або кваліфікованою, тобто нотаріально посвідченою. Що стосується несловесних способів волевиявлення, то вони можуть бути охоплені поняттям поведінкове волевиявлення. При цьому така поведінка може бути активною (конклюдентні дії) або пасивною, тобто бездіяльністю (мовчання).

Слід зазначити, що у літературі питання щодо самостійності такого виду волевиявлення, як мовчання, є дискусійним. Наприклад, О. С. Йоффе чітко відокремлював мовчання від конклюдентних дій, тоді як Н. В. Рабинович вважала, що мовчання як знак згоди відноситься до конклюдентних дій [6, 197]. Проте, як слушно зазначається у юридичній літературі, між мовчанням та конклюдентними діями неможливо ставити знак рівності. Тому конклюдентні дії — це завжди активна поведінка, тоді як мовчання — це «правомірна бездіяльність» [5, 100]. Фактично мовчання та бездіяльність є різними назвами одного стану учасників цивільного обороту, відмінність полягає лише у сфері застосування цих термінів — наприклад, поняття мовчання застосовується щодо укладення правочинів, тоді як поняття бездіяльності використовується, коли йдеться про виконання зобов'язань.

Конклюдентні дії, на відміну від мовчання, дають можливість зробити висновок про наявність волі у сторони. Встановити, чи має мовчання юридичне значення, можна лише за наявності законодавчого припису або угоди про таке. Тому випадки застосування мовчання як способу волевиявлення у цивільному праві максимально звужені — виявлення волі шляхом мовчання допускається у випадках, прямо передбачених законом або договором.

Разом із тим, надання мовчанню значення волевиявлення сприяє більшій визначеності та стабільності цивільного обігу. Наприклад, відповідно до ст. 764 ЦК України у випадку, якщо після закінчення строку договору найму най-

мач продовжує користатися майном, а наймодавець не заперечує проти цього (мовчить) протягом одного місяця, договір вважається подовженим на раніше встановлений договором строк.

У свою чергу, як зазначається у юридичній літературі, мовчання можна розглядати як правову фікцію, за допомогою якої відсутність вираження волі особою у певних умовах слід вважати волевиявленням визначеного змісту [7, 157].

Слід звернути увагу на те, що мовчання розглядається як вираження волі лише у певних умовах, зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 205 ЦК України воля сторони на вчинення правочину може бути виражена мовчанням лише у випадках, встановлених договором або законом. Стосовно правового значення мовчання національне цивільне законодавство відображає правило, закріплене у міжнародних актах, наприклад, у п. 2.1.6 Принципів міжнародних комерційних договорів (принципів УНІДРУА) передбачено, що мовчання, бездіяльність сама по собі не є акцептом [8]. Такий підхід є виправданим з урахуванням загальних принципів цивільного права — автономії волі та свободи волевиявлення при укладенні правочинів, коли кожна особа має право вирішувати, прийняти пропозицію укласти договір чи залишити її без відповіді, і недопустимо розширювально тлумачити мовчання як згоду на укладення правочину.

Зміст волевиявлення при вираженні волі шляхом мовчання може бути різним. У деяких випадках законодавець розглядає мовчання як згоду особи. Крім вищезгаданого випадку продовження дії договору найму за умови мовчання наймодавця протягом одного місяця (ст. 764 ЦК України), мовчання може бути вираженням згоди у наступних випадках:

— у разі відсутності заяви однієї із сторін договору управління майном про припинення або зміну договору після припинення строку його дії, договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах (ч. 2 ст. 1036 ЦК України);

— якщо вкладник за договором банківського вкладу не вимагає повернення суми строкового вкладу або повернення суми вкладу, внесеного на інших умовах повернення, після настання визначених договором обставин договір вважається продовженим на умовах вкладу за вимогою, якщо інше не встановлено договором (ч. 4 ст. 1060 ЦК України);

— якщо за шість місяців до спливу п'ятирічного строку дії ліцензійного договору жодна зі сторін не повідомить письмово другу сторону про відмову від договору, договір вважається продовженим на невизначений час (ч. 3 ст. 1110 ЦК України) [9, 22].

Крім того, мовчання може розглядатись як згода з певними діями, зокрема, у разі відсутності претензій (мовчання) з боку батьків, усиновлювачів, опікуна при укладенні правочину малолітньою або недієздатною особою (ч. 1 ст. 221, ч. 1 ст. 226 ЦК України), у разі відсутності заперечень (мовчання) з боку особи, яку представляють, при повідомленні її про передачу повноваженням представником іншій особі (заступникові) (ст. 240 ЦК України) тощо.

У деяких випадках мовчання може розглядатись, навпаки, як відмова від укладення правочину. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 644 ЦК України, якщо пропозиція укласти договір зроблена усно і в ній не вказаний строк для відповіді, договір вважається укладеним, коли особа, якій була зроблена пропозиція, негайно заявила про її прийняття. Тобто мовчання особи в такому випадку розглядається як відмова від прийняття оферти.

Отже, мовчання як спосіб вираження волі може використовуватись у позитивному (у разі, якщо воно є вираженням згоди особи) або негативному (у разі, якщо воно виражає незгоду, відмову) значенні.

Конклюдентні дії як спосіб волевиявлення потрібно відмежовувати не лише від мовчання, але й від усної форми правочину. Так, деякі вчені вважають, що конклюдентне та усне волевиявлення є однопорядковими явищами [6, 76; 10, 33]. Дійсно, конклюдентні дії та усна

форма правочину мають спільні ознаки, порівняно з письмовою формою, а саме, в обох перших випадках волевиявлення на вчинення правочину не фіксується на носії [1, 44]. Проте це не дає підстав для отожднення конклюдентних дій з усною формою правочину. Конклюдентне та словесне волевиявлення відрізняються за способом встановлення їх змісту. Для виявлення волі на вчинення правочину за допомогою конклюдентних дій потрібно не лише сприйняти певну поведінку особи, але й проаналізувати її з урахуванням існуючих обставин, які мають свідчити про намір особи вчинити правочин. Тобто встановлення справжньої волі особи у даному випадку ускладнюється порівняно зі словесними способами волевиявлення, коли воля чітко формулюється за допомогою слів (усно або письмово).

Поняття конклюдентних дій як способу вираження волі на вчинення правочину має довготривалу історію. Конклюдентні дії як спосіб волевиявлення були відомі ще римському приватному праву [11, 239]. Власне, сам термін «конклюдентні дії» має латинське походження — від лат. «facta concludenda», що означає «різні дії або волевиявлення, що здійснюються мовчки, на підставі яких можна судити про дійсну волю особи, навіть якщо вона не виражена словами» [12, 129].

На сьогоднішній день можливість вчинення правочину за допомогою здійснення певних дій закріплена ч. 2 ст. 205 ЦК України, відповідно до якої правочин, для якого законом не встановлено обов'язкової письмової форми, вважається вчиненим, якщо поведінка сторін свідчить про їх волю до настання відповідних правових наслідків. Як бачимо, з такого законодавчого формулювання можна зробити висновок, що можливість вчинення правочинів за допомогою здійснення певних дій обмежується правочинами, для яких не встановлена обов'язкова письмова форма. Однак аналіз законодавства та судової практики дозволяє говорити про те, що не завжди простежується дотримання саме такого правила при вчиненні пра-

вочинів за допомогою конклюдентних дій.

Зрозуміло, що за загальним правилом конклюдентні дії замінюють усне волевиявлення. Типовими прикладами вчинення правочинів за допомогою конклюдентних дій є дії пасажира, який без жодних слів передає гроші за проїзд і тим самим погоджується на укладення договору перевезення за плату і за маршрутом, визначеними перевізником, або використання таксофонів чи купівля-продаж товарів з використанням автоматів (ч. 1 ст. 703 ЦК України) тощо.

Проте за допомогою конклюдентних дій можуть бути вчинені і більш складні правочини. Наприклад, за допомогою конклюдентних дій вважається вчиненим правочин, зокрема, у випадку прийняття пропозиції щодо укладення договору шляхом відвантаження товарів, надання послуг, виконання робіт, сплати відповідної суми грошей (ч. 2 ст. 642 ЦК України), або у випадку прийняття спадщини особою, яка продовжує проживати у будинку спадкодавця і не заявляє про відмову від спадщини (у цьому випадку можемо говорити, що прийняття спадщини відбувається шляхом вираження волі конклюдентними діями — продовження проживання у будинку і мовчанням — незаявлення про відмову від спадщини) (ст. 1268 ЦК України).

У судовій практиці також зустрічаються випадки, коли суди приймають рішення про наявність договору, який був укладений за допомогою конклюдентних дій, між юридичними особами (хоча у цьому випадку ст. 208 ЦК України закріплено необхідність вчинення правочину у письмовій формі). Зокрема, Вищий господарський суд України, розглядаючи справу за позовом українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта» до Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення, встановив, що по закінченні дії договору сторони вчиняли дії, спрямовані на набуття цивільних прав та обов'язків, а отже, між сторонами виникли правовідносини щодо надання послуг. У період з 1 грудня 2004 року по 29 квітня 2005

року в розпорядження Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення було надано автомобіль «Опель». На всіх подорожніх листах міститься підпис особи, яка користувалася автомобілем, та штамп відповідача. Таким чином, суди зробили висновок про доведеність факту надання послуг позивачем на суму 45 669 грн 81 коп. та їхнього прийняття відповідачем. Відповідач не надав доказів оплати фактично отриманих послуг. У результаті суди, з посиланням на ч. 2 ст. 205 ЦК України, дійшли висновків про те, що з прийняттям послуг відповідачем у нього виник обов'язок оплати цих послуг [13; 9, 21–22].

Таким чином, на практиці за допомогою конклюдентних дій вчиняються не лише правочини, які можуть бути вчинені в усній формі, але й правочини, для яких законом передбачена письмова форма. Тому доцільним видається переформулювання законодавчого положення про можливість вчинення правочину за допомогою конклюдентних дій. Вважаємо, що доцільно сформулювати ч. 2 ст. 205 ЦК України наступним чином: «Правочин вважається вчиненим, якщо поведінка сторін свідчить про їх волю до настання відповідних правових наслідків». При цьому, якщо за допомогою конклюдентних дій вчиняються правочини, для яких передбачена законом письмова форма, питання про правові наслідки таких правочинів мають вирішуватись у відповідності до ст. 218 ЦК України. Тобто для підтвердження факту укладення таких правочинів необхідним є посилання на письмові докази, аудіо- та відеозаписи, але неприпустимо використовувати свідчення свідків. Недійсними мають визнаватись такі правочини, укладені за допомогою конклюдентних дій, для яких правові наслідки у вигляді недійсності на випадок неукладення їх у письмовій формі передбачені законом.

Підсумовуючи, зазначимо, що стосовно співвідношення понять форми правочину та способів волевиявлення підтримуємо підхід, відповідно до якого існують пряме, конклюдентне та мовчазне волевиявлення. Тобто всі способи

волевиявлення можуть бути поділені на словесні та несловесні, при цьому пряме (або словесне) волевиявлення може бути зафіксованим усно або письмово, відповідно слід розрізняти усну та письмову форму правочинів. Письмова форма, у свою чергу, може бути простою або кваліфікованою, тобто нотаріально посвідченою. А що стосується несловесних способів волевиявлення, то вони можуть бути охоплені поняттям поведінкове волевиявлення. При цьому така поведінка може бути активною (конклюдентні дії) або пасивною, тобто бездіяльністю (мовчання).

Ключові слова: правочин, волевиявлення, форма, мовчання, конклюдентні дії.

У статті досліджується проблема співвідношення понять «форма правочину» та «спосіб волевиявлення». Зроблено висновок про те, що всі способи волевиявлення можуть бути поділені на словесні та несловесні. При цьому пряме (або словесне) волевиявлення може бути зафіксованим усно або письмово, відповідно слід розрізняти усну та письмову форму правочинів. Несловесні способи волевиявлення можуть бути охоплені поняттям поведінкове волевиявлення. При цьому така поведінка може бути активною (конклюдентні дії) або пасивною, тобто бездіяльністю (мовчання).

В статье исследуется проблема соотношения понятий «форма сделки» и «способ волеизъявления». Сделан вывод о том, что все способы волеизъявления могут быть разделены на словесные и несловесные. При этом прямое (или словесное) волеизъявление может быть зафиксированным усно или письменно, соответственно следует различать устную и письменную форму сделок. Несловесные способы волеизъявления могут быть охвачены понятием поведенческое волеизъявление. При этом такое поведение может быть активным (конк-

людентные действия) или пассивным, то есть бездействием (молчание).

In the article the problem of a ratio of the concepts "transaction form" and "way of will" is investigated. The conclusion that all ways of will can be divided on verbal and nonverbal is drawn. Thus direct (or verbal) will can be recorded orally or in writing, respectively it is necessary to distinguish an oral and written form of transactions. Nonverbal ways of will can be captured to concepts behavioural will. Thus such behavior can be active (implied actions) or passive, that is inaction (silence).

Література

1. Сахарук Д. Поняття та види форми правочину // Підприємництво, господарство і право. — 2003. — № 12. — С. 43–47.
2. Мейер Д. И. Русское гражданское право [Электронный ресурс] / Д. И. Мейер. — Изд. 3-е, испр. — М.: Статут, 2003. — 831 с. — (Классика российской цивилистики). — Режим доступа: civil.consultant.ru/elib/books/45/
3. Синайский В. И. Русское гражданское право : (пособие к изучению т. X ч. I и сенатской практики) [Электронный ресурс] / В. И. Синайский. — К.: Тип. А. М. Пономарева, 1912. — 427 с. — Режим доступа: forum.yurclub.ru/index.php?app=downloads&showfile=7273
4. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Общая часть. Право

собственности. Общее учение об обязательствах / О. С. Иоффе. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. — 347 с.

5. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М.: Госюриздат, 1958. — 183 с.

6. Недействительность сделок и ее последствия / Н. В. Рабинович. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. — 171 с.

7. Татаркина К. П. Форма сделок в гражданском праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / К. П. Татаркина. — Томск, 2009. — 241 с.

8. Принципы международных коммерческих договоров УНИДРУА 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-russian.pdf.

9. Крат В. Форма правочину // Нотаріат для вас. — 2011. — № 5. — С. 21–29.

10. Недействительность сделок / Н. Д. Шестакова — 2-е изд., испр. и доп. — С.Пб.: Юрид. центр Пресс, 2008. — 360 с.

11. Римское частное право : учебник / под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М.: Юриспруденция, 2005. — 448 с.

12. Бартошек М. Римское право : понятия, термины, определения / М. Бартошек. — М.: Юрид. лит., 1989. — 448 с.

13. Постанова ВГСУ від 10 липня 2006 року у справі № 31/35 [Электронный ресурс] // Система інформаційно-правового забезпечення «ЛІГА: ЗАКОН ПРЕМІУМ». Версія: 8.2.2.

УДК 347.78:347.68

В. Володіна,

здобувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПАДКУВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ (ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

Проблема спадкування авторського права має значний теоретичний та практичний інтерес, і перш за все, це пов'язано з відсутністю чіткої регламен-

тації порядку спадкування цих прав у Цивільному кодексі України [1], а також наявністю розбіжностей між положеннями Цивільного кодексу України